

„... AKKOR INKÁBB BAKUNINT ÉS KROPOTKINKÁT ...”

– Egy epizód József Attila életéből –

1.

József Attilának Fábry Zoltánhoz írt, 1931. szeptember 3-i levelében – más források híján mind mostanáig ez a levél számít leghitelesebb, legrészletesebb mozgalmi önéletrajzának – olvashatjuk: „Én anarchista voltam azelőtt, tagja a párizsi »Union Anarchiste-Communiste«-nek ...”¹ A költő párizsi éveinek történetéhez tartozik: mi volt ez az Union, mennyiben s mennyi ideig volt a költő anarchista? Helyszíni kutatással sikerült a költő életrajzának erre a részletére némi fényt deríteni.²

Union Anarchiste-Communiste (U. A. C.) – a francia anarchista mozgalom történetének egyik fázisában hívták így a mozgalmat.³

A XIX. századi lendületes indulás után a húszas években az anarchista mozgalom visszaszorult. Egyik oka ennek: az első világháború mindent elöntő nacionalista hulláma, a győzelmi hangulat Franciaországban, az anyagi jólét fokozódása az „illúziók éveiben”. Így panaszozza ezt az anarchista lap éppen József Attila párizsi tartózkodása idején: „... Jamais peut être, les hommes ne furent moins révolutionnaires que de nos jours ...”⁴ És másrésről: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a szovjet rendszer léte lényegesen gyengíti az anarchista mozgalmakat Nyugat-Európában is. Igaz: élesednek a véleménykülönbségek 1919 után a fiatal szovjetköztársaságban, utóbb az anarchisták egy nagy része fegyverrel a szovjethatalom ellen fordul, Machno délen, kisebb csoportok Moszkvában és Leningrádban. Azoknak a nyugat-európai munkástömegeknek – akik azelőtt – elégedetlenül a szocialistákkal vagy a szociáldemokratákkal – az anarchizmusban vagy az anarchoszindikalizmusban látták a forradalmi utat, sorsuk változtatásának módját, most a bolsevizmus kínál reális alternatívát, forradalmi lehetőséget.⁵

¹ A levél közlése: ÖM III. 445.

² Itt köszönöm meg az anarchista mozgalom történészeinek, s idős résztvevőinek, Jean Maïtronnak, Maurice Laisant-nak és elsősorban Louis Simonnak útbaigazításukat.

³ A francia anarchizmus történetének természetesen hatalmas irodalma van. Az anarchizmus kérdéseire – összefoglalóan újabban I. DANIEL GUÉRIN: *L'anarchisme*. Gallimard, Idées, 1965. – A francia mozgalom történetének legalaposabb feldolgozása: JEAN MAÏTRON: *Histoire du mouvement anarchiste en France (1880–1914)* Paris, 1955. Soc. Universitaire d'Éditions et de Librairie. – Az 1920-as évek francia anarchista mozgalmának még nem jelent meg összefoglaló feldolgozása, az erre irányuló munkálatok most folynak.

⁴ Sébastien Faure cikke a *Le Libertaire* 1927. márc. 4-i számában.

⁵ Vö. pl. a legújabb véleményt: „Az anarchizmushoz képest – amely kétségtelenül az 1919. előtti szélsőbaloldali mozgalom volt és amelynek nagyobb részét szívták fel, mint általában gondoljuk – a kommunista pártoknak jól meghatározott ideológiájuk és szilárd fegyelmük volt, amely megfelelt az elérendő célnak: a kapitalista és polgári társadalom megdöntésének. A kommunistáknak – és ebben különböztek az anarchistáktól, akikkel eleinte nagyrészt közös volt az etikai eszményük – nem csupán szét kellett rombolniok a burzsoá társadalmat, de helyettesíteniök is egy szocialista társadalommal, amelynek első példája a Szovjetunió, már kirajzolódott a láthatáron. A háború előtti avantgard visszaszorult a művészi és intellektuális lázadásba és gyakorlatilag eltűnt.”

xxx: *L'âge de raison du Communisme*. Esprit, 1970. május (5. sz.) p. 871.

Az Európa-szerte, de különösen Franciaországban a régebben oly erős mozgalom tehát gyengül, visszaszorul, s ebben a válságperiódusban az „egyéni akciók”, (az ún. *reprise individuelle*) szaporodnak el, — olyan egyéni tettek sorozata, amelyek tolvajlás, rablás formájában „veszik vissza” a polgári társadalomtól a jogtalanul elzavart javakat. A határ itt a köz-törvényi bűnözés s a politikainak szánt akció között elmosódik.

Ez is hozzájárul a mozgalom perifériára szorulásához, súlya elvesztéséhez. Ezért merülhet fel, — éppen József Attila odaérkezése előtt röviddel, újjászervezésének gondolata. Az „Union Anarchiste” hetilapja, a *Le Libertaire*, már 1926 elején felemeli szavát a „reprise individuelle” ellen, s kifejti, hogy a mozgalom tagjai tulajdonképpen „anarchistes communistes”, mert a kapitalista rendszer egészének megdöntéséért harcolnak, és nem az egyéni terror eszközeivel.⁶ 1926 elején világosan követhető belső küzdelem folyik a francia anarchista mozgalomban a két felfogás, ill. két szárny között. A mozgalom vezető szerve, a C. I. (Comité d'Initiative), 1926. március 28-i ülésén az illegális tevékenység ellen nyilatkozik, de ugyanakkor mentegeti, érthetőnek tartja azoknak a munkásoknak cselekedeteit, akik pl. bankot rabolnak, hiszen ez „reprise individuelle, prélude de la reprise collective”. A különböző csoportok bonyolult hullámszerű belső vitájában azután az 1926. július 12-i orléans-i kongresszuson a „kommunista” szárny győz. 1926. július 17-től a *Le Libertaire* már nem mint az Union Anarchiste (U. A.), hanem mint az Union Anarchiste-Communiste (U. A. C.) lapja jelenik meg, Sébastien Faure főszerkesztésében. Programadó cikke mellett számot ad a július 12-i kongresszusról, amely „forduló a francia anarchista mozgalom történetében”. Ez a beszámoló hangsúlyozza, hogy most már véget lehet vetni minden vitának és minden tekintélyellenes (antiautoritaire), aki méltó e névre, tehát „aki szabad létet akar élni egy harmonikus társadalomban”, csatlakozzék az UAC-hoz.

A manifesztumból kivehető, miben állt ez a részleges irányváltás. Fenntartják az anarchista elveket: amennyiben „engesztelhetetlen ellenségei maradnak: a politikai autoritásnak, az Államnak; a gazdasági autoritásnak, a kapitalizmusnak; az erkölcsi és intellektuális autoritásnak; a vallásnak, a patriotizmusnak és a hivatalos morálnak. Más szóval, az anarchisták minden diktatúra ellen vannak ...

Viszont: „hívei egy olyan társadalmi szervezetségnek, amelynek mechanizmusa a termelők és fogyasztók szabad egyesülésén alapul, abból a célból, hogy minden szükségletüknek eleget tegyen ...”

Egyszerre vallják magukat: kommunistának, individualistának, forradalmárnak és edukacionistának. A kommunizmus itt persze valamilyen ideális államformát jelöl: „a kommunizmus az egyetlen társadalmi forma, amely mindennek és mindenkinek biztosítja az egyenlő jólétet ...” Az individualizmus viszont ezúttal nem annyira a régi, Stirnerre visszamenő individuum-kultusz, hanem egyszerűen annak kimondása, hogy a „kommunista” társadalmi forma alkalmat ad az egyéniség saját kibontására.

Forradalmárok, mert csak a társadalmi forradalom döntheti meg a burzsoáziát, de edukacionisták, mert addig is „az egyéni tökéletesség maximumát akarják magukban és maguk körül elérni”. A jövő társadalmi szerkezet alapjának az „anarchista kommunikat” tartják, ezeket a helyi szerveket, amelyek a termelést és elosztást szabályozzák, s amelyek egymással önkéntes társulásban, majd összekötve, szélesebb hálózatban, federális szervek segítségével gondoskodnak az általános feladatokról.

Az UAC aktuális politikai feladatai a Manifesztum szerint: megerősíteni a szervezeti kereteket a harc és a propaganda céljaira, — a távolabbi célok megvalósításáig pedig: az anarchisták „Gyengeség nélkül küzdenek a hadsereg, a rendőrség, a bíróság, az Egyház és minden más fehér, háromszínű és vörös burzsoá intézmény ellen”. A háborúra nemet mondanak, rokon-

⁶ Ce n'est pas ca, l'anarchisme, *Le Libertaire*, 1926. febr. 19. 1.

szenvükkel a társadalom páriái mellett állanak, akik „létük egy percében fellázadnak uraik ellen és megkísérelnek maguknak és családjuknak egy illőbb életet biztosítani”. Végül: támogatnak minden szakszervezetet, szövetséget, azt kívánva, hogy ezek az osztályharc alapjára helyezkedjenek.⁷

Nem feladatunk és nem is áll módunkban értékelést adni a francia anarchista mozgalom e szakaszáról. Úgy látszik: egy időre „mérékeltebb”, „középutasabb” álláspont váltotta fel a korábbit. A változatlanul utópisztikus jellegű programban a korábbi államelleni, egyéni terror hirdetése háttérbe szorul és a proudhoni eszmék utódaiként, a szovjet fejlődés visszhangjaként is (s egyúttal a hatvanas évek nyugat-európai „gauchiste” mozgalmi programjának elődjeként) a termelő-fogyasztó-kommunák követelése lép előtérbe. A program általában a szervezethez, a céltudatos küzdelem, az együttes fellépés és a pusztító romboláson túl az építés fontosságát hangsúlyozza. Valóban: egy lépéssel távolabb áll ez a program az anarchista addig szokásos programjától és egy lépéssel közelebb a tudományos szocializmushoz.

Az 1926/27. év aktuális politikai propagandája pedig elsősorban s főleg a kapitalizmus és fasiszmus ellen irányult, — a bolsevizmus ellen csökkent. Ezért és így jogosan „anarchiste communiste” a mozgalomnak ez a szakasza. Még hozzá kell mindehhez tennünk: a francia anarchista mozgalom bázisa ebben az időben még mindig túlnyomóan a munkásság egy része, — aránylag nagyon kevés értelmiségi vesz benne részt. Az egész UAC-nak és lapjának is *munkásjellege* van.

2.

1926/27. folyamán, tehát éppen József Attila párizsi tartózkodása idején, az „anarchista-kommunista” mozgalom újjászerveződésének ez a folyamata kísérhető nyomon a *Le Libertaire*, (legfőbb forrásunk) hasábjain. A vita folyik, — ellenvélemények, az új platformot támadó levelek mellett a szerkesztőség érvelő, kérlelő, kifejtő cikkei jelennek meg. Állandó a jelszó: ki kell törni a körösdiből, a „petits cénacles” befelé forduló munkáját fel kell számolni, — a tömegeket kell felrázni. A „klasszikusokat”, Bakunint, Kropotkint, Stirnert, Élisée Reclus idézik s ismertetik a programot, magyarázzák újból s újból. Felmerül a nagy dilemma is: „harmonikus társadalmat megteremteni, isten és urak nélkül (sans dieux ni maîtres), amely minden egyénnek biztosítja a jólét és szabadság maximumát, de meg lehet-e újítani a társadalmi környezetet, mielőtt a ma embereit előzetesen meg nem javítanánk?”⁸

S közben felhívásokat olvashatunk a politikai eseményekhez való állásfoglalásra, politikai akciókra. 1926 szeptemberében tiltakozó gyűlések követik egymást, például Enrico Malatesta olasz anarchista bebörtönzése miatt, s októbertől kezdődik a nagy kampány Sacco és Vanzetti megmentéséért. Mint a világon mindenütt és szinte minden haladó pártban és mozgalomban — francia anarchisták is gyűlést gyűlésre tartanak, előadásokat, tüntetéseket szerveznek. A csúcspont 1927 februárja: 25-re hatalmas gyűlést hívnak össze a Salle Bullier-be (31, Avenue de l'Observatoire), mégpedig szocialisták (Léon Blum, Jean Longuet), az Emberi Jogok Ligája képviselői, anarchisták, sőt polgári baloldaliak részvételével követelve a két olasz munkás azonnali kivégzését (hogy a kapitalizmus leleplezze magát) vagy azonnali szabadon bocsátását. Nem oktalanság feltételezni, hogy József Attila is részt vett ezen a tüntetésen.

⁷ Az érdekesség kedvéért említjük meg, hogy a *Le Libertaire* Magyarországról is tudósít: 1927. jan. 28. — 3. — közöl magyarországi tudósítást, — a Bőrös Szakszervezet munkájáról; az információ nyilván a bőrösök egy Párizsba utazott, jól értesült tagjától származik.

⁸ Joseph: Je suis Anarchiste... *Le Libertaire*, 1927. máj. 13. 1.

Általában: hogyan, hol és mikor vehetett részt az Union Anarchiste-Communiste munkájában a költő? Részt vett-e egyáltalán?

Adatunk nincs erre vonatkozólag, csak feltételezésekre lehetünk utalva. A *Le Libertaire* tudósít az ifjúsági és egyetemi „anarchista-kommunista” csoportok összejöveteleiről, — így 1926 őszén a Jeunesse A. C. 3., 4., 5 és 6. kerületi tagjai (József Attila tudvalevőleg az 5. kerületben lakott) a 163, Boulevard de L'Hopital alatt jöttek össze, általában keddi napokon. A fiatalok részt vesznek a Sacco- és Vanzetti-ügyben tartott meetingeken, előadásokat hallgatnak, így 1927. február 1-én, kedden este 8-kor, a 85, rue Mademoiselle alatt C. A. Bontemps tart előadást: A rabszolgaság felé tartunk-e? (Allons-nous à l'Esclavage?) címmel, — egy másik alkalommal a Jeunesse AC lapjai a *Le Libertaire* főszerkesztőjének, Sébastien Faure-nak előadását hallgatják meg, ugyancsak a rue Mademoiselle-i helyiségében. Ezeken az üléseken, találkozókön vehetett részt József Attila is, egy egyetemistákból vagy ifjúságunkból álló csoportban.⁹ Csak ennyit mondhatunk részvételéről.

József Attila az anarchista mozgalomban — ez a tény ellentétben látszik lenni azzal, — ahogyan életrajzírói és az emlékezők állítják —, hogy Párizsban kapcsolata volt a KMP párizsi szekciójával, sőt hogy jelentkezett tagnak is, felvételére azonban nem került sor.¹⁰

A két állítás pedig nem mond ellent egymásnak. Már csak azért sem, mert a két tény sorozat egymást követte. Úgy tűnik, József Attila megérkezése körüli időkben vesz részt az Anarchiste-Communiste mozgalomban, 1927 tél végén, tavasszal azonban már — barátai közvetítésével — lépéseket tesz a franciaországi magyar párt munkájába való bekapcsolódásba — mintegy folytatásul annak a tevékenységnek, amelyet Magyarországon 1924 óta folytatott —, előbb a Szociáldemokrata Párt tagjaként, majd az MSZMP munkáját segítve.¹¹ Ismeretes azonban, hogy az illegális KMP munkájába való valódi bekapcsolódására csak jóval utóbb, 1930 szeptemberében került sor.

Mindezek csak életrajzi tények, — ahogyan a ma irodalomtudományában szeretik mondani, „anekdotikus” tényezők. Vizsgálódásainkat két irányban kell tovább folytatni: van-e nyoma mindennek József Attila költészetében? És másfelől: melyek az előzményei annak, hogy éppen az Union Anarchiste-Communiste-tel keresett kapcsolatot vagy véletlen műve volt ez csupán, — azaz: voltak-e anarchista vonások világképében korábban is?

A párizsi Union Anarchiste-Communiste-tel való kapcsolatnak egy vers határozott, programszerű tanúbizonysága: a *Szabados dal*:

Ahol nincsen villanylámpa,
gyűjtsd a burzsujt gyertyalángra,
ahol nincsen hús a babban,
füstölt burzsuj főjjön abban,
úgy biz édes cimborám!

⁹ Az anarchista szervezetek tagjairól a párizsi rendőrhatalóság is vezetett nyilvántartást, a Préfecture irattárának ez a része azonban csak most van tudományos feldolgozás alatt, Jean Maïtron irányításával. Információja szerint eddig József Attilára vonatkozó adat nem került elő.

¹⁰ Így pl.: Hont Ferenc, Ekk. 124. Sarló Sándor (Ekk. 178.) szerint ő és Aranyossi Pál voltak ajánlói. Így Cserépfalvi Imre is (I. VÉRTES GYÖRGY: JA és a KP. Bp. 1964. 121.)

¹¹ Kuti Jenő (írásbeli közlése) szerint az 1927. május 1-i felvonuláson a Vincennes-i erdőben a magyar kommunisták és szimpatizánsok csoportjában vonult fel J. A.

Rossz cipőd nem ér egy füttyöt?
 Burzsujszemmel kend a bütyköd;
 hát az ablak? vedd a sorját —
 gitteld be a burzsuj orrát,
 úgy biz édes cimborám!

Hol titkolni kell a harcot
 burzsujbőrbe kösd be Marxot;
 ha nem Marxot, akkor inkább
 Bakunint és Kropotkinkát,
 úgy biz édes cimborám!

Egyre többen, egyre jobban,
 irtsd a burzsujt megfontoltan; —
 aki gyöngé anyámasszony,
 az csak százhuszat akasszon,
 úgy biz édes cimborám!

Már a címe is világos: a „Szabados” a „libertaire” szó szerinti fordítása, a versnek tehát ez is lehetne a címe: Anarchista dal vagy Anarchista induló. Mert kétségtelenül induló, — mozgalmi dal, — népdal-induló, — vagy operadallamra írt szöveg. A sorok éles tagolódása két félre (4 + 4) és a refrén hangsúlyozott népiessége arra mutat, hogy a költemény alapján magyaros hangsúlyú verselésű. De mint annyi más József Attila versben, a magyaros tagolódáson itt is átjátszik egy metrikus lüktetés, pontosabban: dallamforma. Szilágyi Péter a verset trochaikusnak minősíti, kimutatva, hogy a sor refrén nélküli 16 sorában „A trocheusok megoszlása: 5 első, 6 második, 10 harmadik, és 12 negyedik láb trocheus, tehát a 33-ból 22 esik a két utolsó lábra.”¹² Adatait azonban inkább úgy lehet értelmezni, hogy a költemény egyedi metrumképletben íródott, egy meghatározott, a sorok első felében inkább emelkedő, nekilendülő ritmusú, a sorok második felében eső vagy „kitartott” dallamra.

Erre a dallam-mondókaformára, erre a játékos, vidám induló dallamra íródott az anarchista dal. A szabályos elemzés elsőnek arra mutathat rá, hogy a „vers eszmei tartalma” az anarchista program egyetlen pontja: a burzsoázia elleni harc, az egyéni terror. Tehát éppen mindaz, amit az Union Anarchiste-Communiste háttérbe szorított, más pontokkal egészített ki. Tehát a *Libertaire* új vonalának oppozíciója lenne? Szó sincs róla: a *Szabados dal* nem értelmezendő „egyenest”, — „direkten”, szervező elve éppen a tréfa, játék, — ha úgy tetszik, az anarchisták régi programjának csúfolása csupán, talán az új program érdekében —, de inkább már az egész anarchista gondolkörrel, érzülettel való tréfás, dühös, parodisztikus szakítás. Mintegy az anarchista körökben szokásos beszélgetések, fogadkozások kigúnyolása.

Ezt a parodisztikus, „lehetetlenné tevő” vonást hangsúlyozzák minden egyes versszak kettősen egymásra épülő képei. Itt is a népdal hagyományai szerint: a 3—4. sor fokozza, erősíti az 1—2. sort, a refrén pedig összefoglal, megerősít, rávág. De ha már az 1—2. sor is paródia, képtelenség, nonsense, eltúlzott, elrajzolt kép, akkor a 3—4. sor ezt a képtelenség-érzést még csak fokozza, s a refrén csak ironikusan helyesel. A költő egyes korábbi verseinek (mint az *Ütni, állni, ölni, halni*) „ideges”, „kínos” képtelenségei vidám, parodisztikus sorozattá állnak itt össze. Mint annyi más versben, itt is vissza-visszatérnek József Attila élete keserves emlékei, kínzó obszessziói, egyéni keserve: az „ahol nincsen hús a babban” — utal az 1919 téli, anyja halála utáni nagy fazék babra, amelyből a Ferenc téren hosszú ideig élt. — A „Rossz

¹² JA verselése (sajtó alatt) 194.

cipőd nem ér egy füttyöt?” — hetyke kérdése mögül is a rossz cipőben járó (s erről még egy több évvel későbbi versében is tréfálkozó) költő keserves képe bukkan elő.

Sorolhatnánk a képtelenítési, a parodizálási szándék más jeleit is: a „Kropotkinka”, az asszonánc miatt bekerült kicsinyítés is árulkodhat róla. Paródia hát a *Szabados dal*, az anarchizmussal való leszámolás szándékával; ugyanakkor persze hangpróbálgatás, játék is, — hiszen József Attila ekkor s még egy néhány évig voltaképpen hangját próbálgatja, sokfajta stílust, modort váltogat.

Azt, hogy a vers szakítás az anarchizmussal, bizonyíthatja, hogy József Attila e szöveget 1927 tavaszán elküldte a *Párisi Munkásnak*, azaz a KMP legális lapjának. *Vöröscsontú költő* álnévvel küldte be — s ez ismét csak parodisztikus-tréfás, „kivagyí” álnév, de ugyanakkor mélységesen komoly vallomás, megrendült tanúságtétel arról, hogy „csontja velejéig” vörösnak, forradalmárnak érzi magát. Ebben az időben már, feltételezésünk szerint, eltávolodott az Union Anarchiste-Communiste-től, — már avult-nevetségesnek találta őket. A *Párisi Munkás* szerkesztősége azonban kissé túl komolyan vette a költeményt, és a *Vöröscsontú* költőnek címzett szerkesztő üzenetében baráti hangon ugyan, de elutasította közlését.¹³

6.

Közvetlen, világos nyoma a párizsi kapcsolatnak József Attila költészetében ezen a parodisztikus játékon kívül nemigen lelhető. De az anarchizmussal vagy anarchistákkal való érintkezés előzményeiről többet tudunk. József Attila bécsi éveiről szólva Bokor László már alapos kutatással tisztázta e kapcsolatokat.¹⁴ Bokor gyér adatok alapján kiderítette, hogy már Bécsben valószínűleg kapcsolatba került a magyar anarchista csoporttal, annak Weiler Ernő nevű vezetőjével és hallgatta Pierre Ramus, osztrák anarchoszindikalista előadásait.¹⁵ S mindezek hatására — ismét félig komolyan, félig tréfásan — írja Espersit Jánosnak egy 1926 februári levelében: „Éljen az egész világ szociális forradalma, éljen a szindikalizmus útján létrehozandó kollektív lelke emberiség anarchiája.”

A párizsi kapcsolat közvetlen előzménye tehát a bécsi kapcsolat, — ezé pedig nem szervezeti, hanem érületi sikon a *Tiszta szívvel* vers „anarchisztikus” érülete, lázongása. A híres verset interpretálhatnók persze úgy is, mint klasszikus anarchista programot: az „egyéni terror” hirdetését vagy mint ugyancsak anarchista eszme, az individuum önkiteljesedése keresésének kifejezését. Ám tulajdonképpen kétségbeesett egyéni magatartásforma, helyzetsszülte, kor-indokolta jajkiáltás is. Nem kell bonyolult szervezeti vagy ideológiai kapcsolatokat keresni az anarchizmussal a fiatal, húszéves József Attila esetében, — mint előbb s mint napjainkig, a kiútalan helyzet, a fiatalok perspektívtalansága, a nyomott politikai helyzet hív elő bizonyos anarchisztikus jellegű vagy annak látszó magatartás- és érületformákat, lázongást, társadalomrobbantó, formátlan indulatot. A bécsi időszakban — a zárt Magyarország után — sokféle keresett kiutat s megragadhatta — sok más mellett — az anarchizmus sajátos utópisztikus szárnyalása, bürokrácia- és hivatal-ellenessége. Párizsban pedig az anarchista mozgalom kapitalizmus- és fasizmusellenessége, szubjektív őszinte forradalmisága hangzott össze legmélyebb érüelmeivel. A francia anarchista mozgalom ez időben, mint mondtunk, nem értelmiségi (mint ma), hanem munkásbázisra támaszkodott, résztvevői nagy része munkás volt, — József Attilának ez is megnyerhette rokonszenvét.

¹³ L. ÖM I. 450. Az üzenetből kiderül, hogy a sorok „tréfás célját” elértették, de „könnyen félreérthető”-nek, kiaknázhatónak tartották.

¹⁴ Bokor László: József Attila Bécsben. ItK 1963. 673–76.

¹⁵ Bokor László adataihoz csak annyit fűzünk hozzá, hogy Pierre Ramus valódi neve: Rudolf Grossmann; és hogy az általa felsoroltakon kívül jelentős műve, — valószínűleg bécsi előadásainak egyik alapja: Militarizmus, Kommunizmus, Antimilitarizmus, Klosterneuburg, 1921.

És ugyanazok az eszmei tényezők (lényegében Rousseau, — a romantika egyes áramlata), amelyek az anarchizmus Stirner óta erős individuum-kultuszának alapját képezik, hathattak rá is — közvetlenül vagy más utakon, Nietzsche vagy Dosztojevszkij közvetítésével, az expresszionizmus útján vagy Ady Endre költészetén keresztül —, és táplálták és fejlesztették az Én naggyá növesztésének, kiterjesztésének kultuszát a fiatal költőnél. A tiszta ember, a teljes egyéniség, amely a kor durva és alantas erőivel szemben őrzi az értékét, a jövő ígérését, mint ismeretes, a fiatal költőnek és kortársainak is egyik legmélyebb mondanivalója.

S mint ez ugyancsak több kortársnál, — és azóta is megtörténik, ez ellentmondásos indulatok, e nemes, de sokszor naiv törekvések, ezek a helyzet-indokolta érzések, gondolatok készítették elő a talajt az anarchista mozgalommal szervezeti találkozásra.

7.

Ám ez a szervezeti találkozás aránylag rövid életű volt — a *Szabados dal* már a szakítást jelzi, az eltávolodást —, persze azért is, mert a találkozás az anarchista mozgalom egy hullámvölgye idején történt.

Voltak-e, maradtak-e az anarchista mozgalomból hozott gondolatok, tanítások, élmények a későbbi József Attilánál? Bokor László¹⁶ utal egy 1928-as nyilatkozatára, amelyben (önmagáról harmadik személyben szólva) mintegy marxizmust és anarchizmust egyesítve jelenti ki, hogy egyik ideálja: „... az emberség... heroizmusa, melynek szimbólumát csak a munkásosztályban, egyénenként pedig az osztálytalan intellektuelekben látja”.

Azt hiszem azonban, ez a megfogalmazás már nem az anarchista ideológia maradványa, — „osztálytalan intellektuelek”-ről mint a jövő társadalmi ideáljáról a *Századunk* asztalánál, Vágó Márta körében hallhatott inkább¹⁷.

A későbbi József Attila gondolat- és érzületrendszerében persze bizonyára lelhetünk olyan elemeket, elmélet- és gondolatfüredékeket, amelyeket anarchista hatásra is lehetne visszavezetni, — az állandó gond, töprengés az egyéniség, az egyén helyéről a jövő társadalmában, — a „szörny-államok”-ról, vagy akár a „hozzzáértő dolgozó nép okos gyülekezete”-ről szóló sorok is interpretálhatók így. De ezek az elemek máshonnan is származhatnak, — s a gondolkodása, világképe egészében más helyet foglalnak el, mint az anarchizmus kissé laza, széteső ideológiájában. Egy kifejtettebb, a marxizmus jegyében álló gondolatrendszer részei, — s az egész minősít.¹⁸ József Attila rövid kapcsolata az anarchizmussal így sem tanulság nélküli, — mai kérdésekkel is érintkező jelenség. Az anarchista mozgalom és eszmerendszer mint a kor ellentmondásaira adott egyik válasz, a ma fejlődésének is egyik jellemzője, ha ma már (legalábbis a fejlett kapitalista országokban) nem munkásjellegű mozgalom is az anarchizmus, inkább diák-, értelmiségi bázisú; és a művész-értelmiségi számára különösen vonzó, az egyén fontosságát kiemelő elemi okán. — De a kérdés valóban az — s e József Attila-példa erre is int —, hova vezet az út tőle; a parttalan lázadásban való megrekedéshez, a cél nélküli lázongáshoz vagy egy tudatosabb, koherensebb társadalomképi gondolatrendszer, a marxizmus el fogadása felé.¹⁹

¹⁶ I. m. 676.

¹⁷ Vö. pl. azt a vitát, amely a *Századunk*, a Rubin László szerkesztette *Látóhatár* és a 100% hasábjain a kérdéssel folyt, és ahol a József Attila-i mondathoz hasonló álláspontot fejt ki, a tőle megszökött éleselméjűséggel a *Századunkban* VÁMBÉRY RUSZTEM (Az értelmiség szocializmusa. *Századunk*, 1929. 1—20.). Valószínű, hogy ezek a kérdések Vágó Márta társaságában szóba kerültek.

¹⁸ Bokor László (i. m. 676) is utal a költő 1932 májusában írt a „Természettudomány és marxizmus” c. cikkére (ÖM III: 197), amelyben már elítéli a „szervezetrombító anarchistákat”.

¹⁹ L. erről tőlünk: Jel és kiáltás (sajtó alatt).